

НІМЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СФЕРАХ ЕКОНОМІКИ ТА ТОРГІВЛІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Темою статті є особливості пристосування та функціонування німецьких лексичних запозичень у сферах економіки та торгівлі в сучасній українській мові. У статті аналізуються історичні контакти між українцями й німцями та досліджуються наслідки цих контактів, тобто німецькі слова, що надходили в українську мову як усним, так і писемним шляхом. У статті також виділено корпус зазначених запозичень, здійснено поділ на предметно-тематичні мікрогрупи і вивчено їхній генетичний склад. Певна увага приділена шляхам пристосування німецьких запозичень до системи мови, що їх прийняла.

Ключові слова: запозичення, мовні контакти, економіка, торгівля, предметно-тематичні мікрогрупи, генетичне джерело, історичне джерело, пристосування.

Skachkova V. V. Features of German Lexical Borrowings in the Ukrainian Language in the Field of Economy and Trade. *The article is concerned with German lexical borrowings in the Ukrainian Language in the field of economy and trade. The article gives a detailed account of historical contacts between Ukrainians and Germans and points out that German borrowings entered the Ukrainian language orally or in writing as a result of these contacts. The German lexical borrowings in the field of economy and trade are divided into topical microgroups and analysed from the perspective of genetic origin to specify if they originate from German genetically or historically. The article also touches on the adaptation of German lexical borrowings to the system of the Modern Ukrainian Language at different layers.*

Key words: borrowings, language contacts, economy and trade, topical microgroups, genetic origin, historic origin, adaptation.

Контакти української мови з німецькою сягають своїм корінням у далеке минуле, і німецькомовні лексичні запозичення посідають у складі сучасної української мови певне місце. Отже, нагальні питання вивчення розвитку української літературної мови, способів та шляхів її збагачення зумовлюють необхідність дослідження зазначених слів.

Вивчення німецькомовних запозичень у сучасній українській мові є об'єктивно можливим завдяки солідній лексикографічній базі й низці праць, які присвячені історії розвитку лексики і фразеології української мови. У цих працях німецькі запозичення аналізуються з погляду адаптації до системи української мови і сфер їхнього вживання. Так, у монографії О. Г. Муромцевої «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX - на початку XX ст.» висвітлюються деякі теоретичні питання процесу запозичування. У цій монографії зокрема виділено німецькі лексичні запозичення, які з'явилися в українській мові в другій половині XIX - на початку XX століття. Автор досліджує німецькомовну лексику за предметно-тематичними групами і вказує час її входження в українську мову. Проблеми німецьких запозичень у сучасній українській мові та в українській термінології присвячені дисертаційні роботи В. В. Скачкової та О. А. Лисенко. Деякі питання німецьких запозичень вивчаються на матеріали літературних творів в окремих статтях (Т. Б. Пиц, О. П. Ренкас, М. Ю. Колесник, Ю. Г. Скиба, В. С. Лимаренко та інші).

Проте вивчення зазначеної проблеми залишається актуальним і сьогодні. Це дослідження має сприяти поглибленому аналізу окремих предметно-тематичних груп запозичень із погляду хронології їхнього входження, генези і пристосування до системи української мови на різних рівнях. Завдання цієї статті – виділити корпус німецьких лексичних запозичень у сферах економіки та торгівлі, виокремити мікрогрупи, дослідити хронологію їхнього входження, генезу та особливості функціонування у новому мовному середовищі.

Предметно-тематична група, яка пов'язана зі сферою економіки, включає цілу низку мікрогруп. Це назви спеціальностей: *архіваріус, бухгалтер, касир, маклер, прокурис*; назви різновидів ділових паперів: *вексель, grosбух, індосамент, каса* (елемент бухгалтерського розрахунку й структурний підрозділ у банках тощо), *квит, контракт, рабат, рахунок, референція, табель*; назви приміщень і установ, пов'язаних з аналізованою сферою: *біржа, канцелярія, контора*; назви економічних категорій, які мають відношення до доданої вартості: *капітал, рента*; терміни, які відбивають процес укладання торгових відносин та біржових операцій: *декорт, паушальний, стелаж* (одна з форм біржових послуг), *трансфера, фрахт*; назви, пов'язані з діловодством: *картотека, нумер, рейтер тощо*.

Предметно-тематична група зі сфери торгівлі включає такі мікрогрупи. Це назви предметів торгівлі: *конфекціон, крам*; назви установ та місць торгівлі, а також приміщень для збереження продуктів харчування й промислових товарів: *база, магазин, ринок, ярмарок*; назви понять грошової вартості товарів тощо: *кошт, прейскурант, такса*; назви вагів: *ительвага*; (застарілі) назви, пов'язані з торгівлею і підприємництвом: *гендель, гешефт*; слова, що позначають стан торговельної справи, а також назви, що позначають кредитно-боргові відносини: *борг, рата, рентабельний, решта* тощо.

Переважна більшість цих запозичень прийшла в українську мову в кінці XVII – у XVIII ст. Це лексеми *каса, касир, інформатор* (у значенні «особа, яка повідомляє когось про щось, агент»), *бухгалтер, фрахт, grosбух, вексель*. Проте серед аналізованих слів зустрічаємо й досить давні. Так, слово *гандель* (*гендель*) знаходимо в пам'ятках староукраїнської мови ще в XIV столітті. Це слово потрапило до української мови через польське посередництво (нім. handel / hand «рука») з буквальним значенням «справа рук, діяльність, обмін (товарами), продаж». У XV столітті слово *гендель* набуває нового значення «торговельна угода». Як спеціальна назва роздрібно́ї торгівлі з XV століття фіксується слово *крам*. Воно прийшло в українську мову через польське посередництво у значенні «товар, торгівля». Місце торгівлі – торгова площа – в писемних пам'ятках XIV–XV ст. позначається словом *ринок* (нім. Ring). Це слово також з'явилося в українській мові через польське посередництво. У XV столітті в українській мові фіксується слово *ярмарок* (нім. Jahrmarkt) на позначення торгівлі, яка проходила в певному відомому торговому центрі один раз на рік. У XV столітті через польсько-чеське посередництво в українській мові виникає слово *кошт* (нім. kosten «коштувати, мати ціну») у значенні «коштувати, мати ціну, вартість». Сфера вживання цього слова

змінюється з часом. В СУМ наведено таке його тлумачення: «гроші, капітал, матеріальні цінності» [6]. У XVI столітті до згаданих вище запозичень зі сфери торгівлі приєднується слово *шинок* (*вышинкѣ, шинкѣ*; нім. *schenken*) у значенні «продаж вина, хмільних напоїв на розлив», а також у значенні «приміщення для торгівлі хмільними напоями» [ІУМ: ЛФ].

У зазначений період набуває подальшого розвитку й удосконалення система відбиття предметно-боргових відносин. У писемних пам'ятках XVI–XVII ст. фіксуються слово *борг* у значенні «кредит, борг» (від нім. *borgen* «брати в борг, позичати») і слово *рата* (нім. *Rata* «частина, частина сплаченої суми») у значенні «термін сплати боргу; частина боргу, яка має бути сплаченою впродовж певного часу».

У XVII столітті вжиток носіїв української мови входить слово *решта* (нім. *Rest*, «залишок») у значенні « частина, залишок грошей, який є несплаченим» [ІУМ: ЛФ]. У XVIII ст. запозичується слово *магазин* у значенні «склад для зберігання зерна». Існували різні варіанти вимови цього слова (*магазей, магазезя, гамазей, гамазезя*). Пізніше значення слова зазнало змін. СУМ тлумачить його як «підприємство роздрібно торгівлі з торговельним залом та іншими спеціальними приміщеннями».

Лексеми *такса, гешефт, штельвага* з'являються в ужитку українців у XIX столітті. Слова *прейскурант, конфекціон, база* (у значенні «приміщення для зберігання продуктів харчування й промислових товарів»), *рентабельний, трансфера, контракт* з'являються в XX столітті.

У процесі аналізування запозиченої лексики, як правило, приділяється увага генезі означених слів. Розрізняють суто німецькі запозичення, для яких німецька мова є генетичним джерелом, та запозичення, для яких німецька мова є історичним джерелом і які прийшли в німецьку мову з інших мов. Проте саме в німецькій мові означені слова здобули ту фонетичну оболонку й те (ті) значення, з яким(и) потім були запозичені в українську мову. Тому такі лексеми традиційно вважаються німецькими запозиченнями.

Суто німецькими є лексеми *гешефт* (нім. *Geschäft* «справа, торговельна угода» від дієслова *schaffen*, 1) «творити», «здійснювати, працювати»), *бровар* (нім. *Brauer* «пивовар»), *гандель* (нім. *Hendel* «торгівля»), *борг* (нім. *borgen* «брати в борг» та ін., а також композити *штельвага* (нім. *stellen* «ставити» та *Waage* «ваги») і *ярмарок* (нім. *JahrmarktJahr* «рік» і *Markt* «ринок»).

Слова *конфекціон* і *магазин* не пов'язані з німецькою мовою генетично. Слово *конфекціон* прийшло в німецьку мову з латинської (лат. *confectio* «виготовлення»). У німецькій мові воно отримало дещо іншу звукову оболонку (нім. *Konfektion*) та значення «готовий одяг», і в такому вигляді було запозичене в українську мову. Лексема *магазин* була запозичена німецькою мовою з арабської (араб. *махазін* «комори, амбри»). На німецькому «грунті» це слово отримало нове, відмінне від мови джерела фонетичне та семантичне оформлення, яке зберігає й в українській мові. Композита *прейскурант* (нім. *Preis* «ціна, вартість» та франц. *courant* «поточний, нинішній, теперішній») із німецькою мовою пов'язана лише частково. Проте своє значення це слово

здобуло саме в німецькій мові. Все означене дозволяє вважати запозичення *конфекціон, магазин, прейскурант* німецькими.

Щодо особливостей функціонування аналізованих лексем в українській мові, зазначимо таке. Частина слів (близько 18%) належить до застарілої лексики, оскільки соціально-економічні умови життя суспільства змінилися і поняття, позначувані цими словами, зникли. До застарілих слів належать лексеми *рата, рахуба, гендель/гандель, гофмаклер* тощо.

Лексема *квит*, яка первинно вживалась у значенні «квитанція, розрахунки» (ЕСУМ), позбулася цього значення в більшості регіонів України і сьогодні трапляється в значенні «мати квит», «ми з ним квити», тобто «ми розрахувались повністю», «ніхто нікому нічого не винен».

Запозичення *крах*, яке первинно з'явилося в українській мові зі значенням «велика книга курсу цінних паперів (СКЧ)», утратило це значення з часом, проте активізувало своє паралельне значення «розорення, руйнування, банкрутство». Крім того, це слово набуло (СУМ, СІС) більш широкого змісту як «катастрофа, занепад та ін.».

Окремі слова, як, наприклад, *бровар*, що подається в одинадцятитомному Словнику української мови з позначкою «застаріле», і *шинок*, яке не зафіксоване в зазначеному словнику, проте спостерігається у творах художньої літератури, знову набувають ужитку.

Переважає ж більшість (близько 82%) лексем предметно-тематичних груп зі сфери економіки та торгівлі входить до складу активної лексики. Щоправда, деякі з них зазнали семантичних зрушень. Так, слово *решта*, яке прийшло в українську мову в XVII столітті як «залишок, залишок грошей, що є несплаченим», зараз широко використовується носіями української мови у значенні «залишок» взагалі, тобто не лише залишок грошей, але й інших речей, засобів, предметів тощо.

Відбулося переосмислення запозичень *гендель (гандель), гешефт*. Ці слова були запозичені як нейтральна лексика, проте в радянський період словники СУМ і СІС фіксують їх з позначкою «зневажливо», перше — зі значенням «торгівля з метою наживи, збагачення», друге — зі значенням «приватна торговельна (спекулятивна) операція, спекулятивний прибуток, дохід».

Сьогодні слова *гендель (гандель), гедлювати* є в ужитку українців західних областей як нейтральні лексеми. Подібною є ситуація зі словом *маклер*, яке було запозичене як нейтральне, зазнало переосмислення за радянських часів і вживалось зі зневажливим відтінком «ділок, посередник у незаконних торгових операціях». Сьогодні ж ця лексема знову набула нейтрального значення.

Аналіз лексики предметно-тематичних груп у сферах економіки та торгівлі дозволяє зробити висновок, що з погляду функціонування в лексико-семантичній системі української мови переважна більшість запозичень аналізованих предметно-тематичних груп входить до її активного складу, знаходячись у тісному взаємозв'язку з мовою, що їх прийняла.

Перспективним у межах нашого дослідження є подальше вивчення функціональних особливостей німецькомовних лексичних запозичень у різних стилях і жанрах сучасної української літературної мови; вивчення зазначених лексем на словотвірному рівні, що має сприяти глибшому проникненню в механізм їх пристосування до української мовної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови. Т.1 – 2. К.: Наукова думка, 1982 – 1985.

ІУМ: ЛФ – Історія української мови. Лексика і фразеологія / Відп. ред. Русанівський В.М. К.: Наукова думка, 1983. 739 с.

Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Харків: Вища школа, 1985. 152 с.

СІС: Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. К.: Гол. ред. Укр. Рад. Енциклопедії, 1985.

СКЧ: Кузеля З., Чайковський М. Словар чужих слів . Чернівці, 1910. 365 с.

СУМ: Словник української мови: В 11 т. К.: Наук. думка, 1970 – 1980.

Скачкова Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Валентинівська, 2

Tel.: +38-067-189-21-46

E-mail: ska1951@ukr.net

Skachkova Valentyna Volodymyrivna – Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of German Philology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str., 2, Kharkiv, Ukraine.